

Sociale cohesie en technologie, een ‘perpetuum mobile’

Deze tekst is gepubliceerd als:

Steyaert, J. (2000). Sociale cohesie en technologie, een perpetuum mobile. in Raad voor maatschappelijke ontwikkeling, *Ver weg én dichtbij: ICT en maatschappelijke ontwikkelingen* (pp. 127-151). den Haag: RMO.

Het volledige RMO advies is op te halen bij <http://www.adviesorgaan-rmo.nl/home.htm>

Inhoudsopgave

1 Sociale cohesie: hebben we nog wat met elkaar?	2
2 En hoe zit dat met technologie?	5
2.1 Oude technologie	5
2.2 Nieuwe media	6
3 Cohesie in de 21 ^{ste} eeuw, erosie of herbronning?	8
3.1 De romantiek van de buurt	8
3.2 Nieuwe media en postmoderne sociale cohesie	12
4 Besluit: technologie en pluriforme sociale cohesie	14
Literatuur	19

De RMO onderscheid vier dimensies die tezamen een indicatie geven van de mate waarin mensen geïntegreerd zijn: sociaal-economische positie (of sociale uitsluiting); deelname aan institutionele kaders; beschikking over persoonlijke relatienetwerken en sociale netwerken (of sociale cohesie); zelfstandigheid en zelfredzaamheid (RMO 1998b). De eerste dimensie werd in verband gebracht met technologie in het hoofdstuk over de digitale kloof, terwijl de tweede dimensie vanuit technologie-perspectief werd beschreven in het hoofdstuk over civil society. In dit hoofdstuk zullen we de derde dimensie nader onder de loep nemen. Daartoe worden in een eerste deel de huidige maatschappelijke thema's inzake sociale netwerken beschreven. Vervolgens bekijken we de relatie tussen sociale cohesie en technologie, zowel wat betreft oude als nieuwe technologie. Tenslotte richten we de blik op de toekomst en beschrijven we mogelijke wijzen waarop technologie en sociale cohesie op elkaar kunnen gaan inwerken en welke ruimte er is/kan zijn voor maatschappelijk leren. In het besluit worden dan alle lijnen samengebracht in een samenvatting en vertaling naar (mogelijk) beleid.

1 Sociale cohesie: hebben we nog wat met elkaar?

Sociale cohesie wordt in beleid en media opgevoerd als een bedreigt aspect van de samenleving. Wat de term juist inhoudt, wordt bekend verondersteld, maar dat het met uitsterven bedreigd is en daarom dringend moet opgekrikt worden is het belangwekkende deel van deze berichten. Verschillende verschijnselen worden genoemd beurtelings als oorzaak van de afnemende sociale cohesie en als kenmerk of gevolg ervan. Een bloemlezing uit deze veelvuldig aangehaalde elementen:

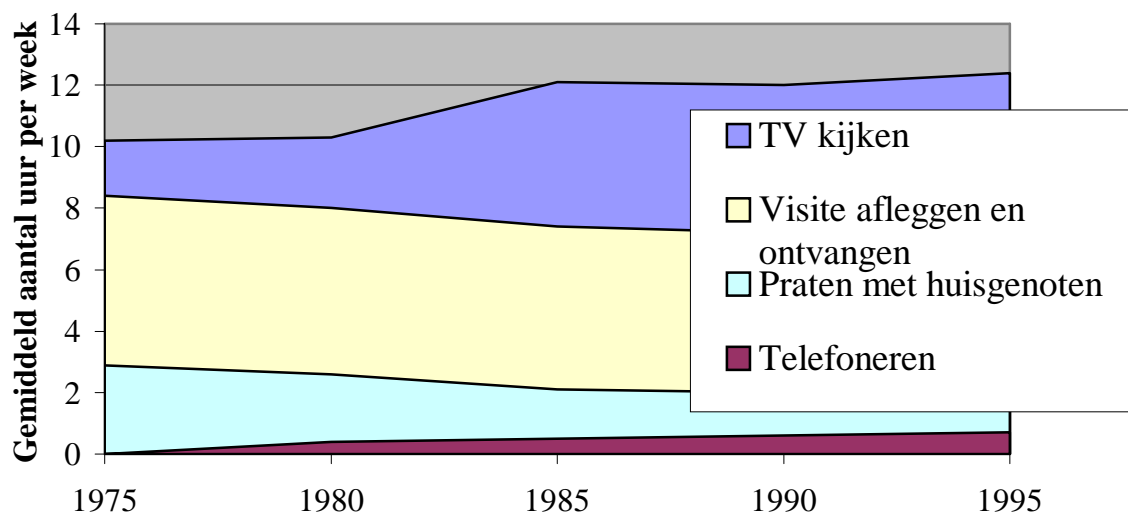
- Mensen zijn steeds minder lid van verenigingen, kerk of een politieke partij. “Het percentage partijleden onder de kiesgerechtigden daalde van 10 procent in 1963 tot minder dan drie procent thans” (Hoogerwerf 1998, p. 12);
- Sinds de afschaffing van de opkomstplicht in 1969, is de opkomst bij verkiezingen beangstigend laag en telkens kleiner. Burgers voelen zich niet meer betrokken bij beleid;
- Mensen vereenzamen en hebben nauwelijks nog betekenisvolle contacten of een netwerk van mantelzorg waarop ze beroep kunnen doen;
- Mensen vereenzamen. Er is sprake van verregaande ‘gezinsverdunding’ als gevolg van de vergrijzing van de bevolking en echtscheidingen. “Het aandeel alleenstaanden in het totaal van de huishoudens is sinds 1960 2.5 keer zo hoog. Sinds 1981 steeg dit aandeel met een factor 1.4. Het percentage alleenstaande huishoudens steeg van 27 % in 1985 naar 31 % in 1995” (SCP 1998a);
- Mensen hebben geen ‘thuisbasis’ meer. Per jaar verhuist gemiddeld 12 % van de Nederlanders, anders dan vroeger gaat het daarbij meer om verhuizen over grotere afstand;
- Mensen zijn niet meer betrokken op elkaar en gaan geen stap opzij om anonieme medemensen te helpen: dagbladen maken regelmatig melding van overleden vereenzaamde burgers die pas na dagen, weken, ... worden gevonden, kleine criminaliteit vindt plaats met publiek maar niemand steekt een hand uit, mensen worden vermoord om een zinloze kleinigheid en de burger/politicus roept om ‘meer blauw op straat’;
- Vrij Nederland brengt begin januari 1999 een reportage over een Amsterdams fietsendief. Niet de snelheid en professionaliteit van het fietsen stelen is verbazingwekkend, maar de wijze waarop voorbijgangers het gebeuren negeren. De RMO spreekt in zijn advies *Verantwoordelijkheid en perspectief. Geweld in relatie tot waarden en normen* over een ‘cultuur van afzijdigheid’.

- Mensen ‘cocoonen’ in de huiskamer en komen de straat niet meer op, er is geen gemeenschapsleven meer. De burger zit een groot deel van de tijd voor de televisie ‘als konijnen voor een lichtbak’;
- Enigszins in tegenspraak met voorgaande uitspraak wordt ook veelvuldig gesteld dat de solidariteit binnen families afneemt: mantelzorg neemt af en het zorgen voor zwakkere leden van de familie wordt aan de samenleving overgedragen, gezinsleden doen steeds minder gemeenschappelijk door lang woon-werkverkeer, flexibele arbeidstijden en 24-uurs economie. De door de magnetron opgewarmde prakjes vervangen de gezamenlijke avondmaaltijd;
- Er is geen inzet voor de samenleving meer. Steeds minder burgers zetten zich als vrijwilliger in voor zaken zonder onmiddellijk persoonlijke relevantie;
- De burger is een ‘calculerende burger’ geworden die nauwlettend het eigen profijt nastreeft maar de samenleving liever geen cent teveel gunt.

Niet alleen beleid en media maken zich zorg over de sociale samenhang van Nederland. Ook onze kinderen denken dat de 'volgende eeuw kil en hard zal zijn'. Een door Xerox georganiseerde schrijfwedstrijd met als thema 'het gezinsleven in de 21ste eeuw' levert ontstellende resultaten op. Technologie heeft de plaats van de natuur ingenomen en 'doorheen de verhalen zweeft een sombere ondertoon, vooral als het gaat over de relaties tussen mensen. Er schort nogal wat aan de gezinsomstandigheden, mensen hebben te weinig aandacht voor elkaar' (juryvoorzitter Jan Terlouw in de Volkskrant van 15 januari 1999)

Wie bovenstaande uitspraken onderschrijft, vindt in empirische gegevens veel materiaal om zijn gelijk te bewijzen. Zo beschrijft de recente studie van het Sociaal en Cultureel Planbureau naar de tijdsbesteding van de Nederlander hoe de tijd die we vrijmaken voor elkaar van jaar op jaar daalt, terwijl de tijd die we besteden voor de televisie juist toeneemt (van den Broek, Knulst en Breedveld 1999).

Tijdsbesteding in Nederland

Elk van bovenstaande uitspraken kan en moet evenwel genuanceerd worden. Zo beschrijft het Sociaal en Cultureel Planbureau dat het gevoel van onmacht tegenover de (lokale en nationale) politiek juist beduidend lager is dan 20 jaar geleden: “het grotere belang van het lokale bestuur vertaalt zich echter niet in een grotere opkomst bij gemeentelijke verkiezingen. De partijpolitieke profilering van het lokale beleid is daarvoor te gering” (SCP 1998b, p. 28).

Elders beschrijft hetzelfde Sociaal en Cultureel Planbureau dat ondanks dalende 'opkomstgeneigdheid' er een stijging is van het aantal burgers (ouder dan 18) die zichzelf omschrijven als 'sterk of gewoon in politiek geïnteresseerd' SCP. (SCP 1999, tabel 1.17)

Het belangrijkste is evenwel niet de empirische onderbouwing van elk van deze uitspraken als wel het eruit opborrelende en veelvuldig geformuleerde opvatting dat er wat mis is met de cohesie van de Nederlandse samenleving. Vanuit de veelheid van uitspraken kunnen individualisering, secularisering, verlies van betrokkenheid en verzakelijking worden benoemd als de *vier ruiters van de (veronderstelde) cohesionistische Apocalyps*.

Er lopen evenwel in het maatschappelijk debat verschillende soorten sociale cohesie door elkaar heen. De populariteit van het begrip 'sociale cohesie' komt de duidelijkheid ervan helaas niet ten goede. Vanuit de sociale wetenschappen kan men sociale cohesie op drie niveaus beschrijven en onderzoeken (Duyvendak 1997; Komter, Burgers en Engbersen 2000):

- *microniveau*: mensen behoren middels een reeks van significante, informele relaties tot een sociaal netwerk. Dit kan het karakter van een groep aannemen, zoals de wijkgemeenschap, het kerkgenootschap, een ideologische groep. Een problematische sociale cohesie op microniveau laat zich beschrijven in termen van individualisering en vereenzaming, resulterend in 'netwerklouze' burgers.

Het eerste RMO advies uit 1997 behandelde dit thema van de vereenzaming. Vereenzaming wordt daarin omschreven als 'een sociaal proces waarin een blijvende vermindering van het aantal, de aard en de kwaliteit van sociale contacten plaatsvindt, zonder dat de betrokkene dat wil en zonder dat deze de eigen wensen op dat gebied kan realiseren' (RMO 1997). De RMO erkende de realiteit en ernst van eenzaamheid, maar waarschuwde ook voor overtrokken reacties, aangezien er geen duidelijke aanwijzingen zijn van een toename van vereenzaming in de samenleving. Bovendien zijn er geen eenvoudige oorzaken of risico's voor vereenzaming aan te wijzen, waardoor het verschijnsel zich moeilijk territoriaal of sociaal laat lokaliseren.

- *mesoniveau*: verschillende groepen hebben ook contacten en relaties met elkaar. Tussen deze groepen kan sociale cohesie aan- of afwezig zijn, zoals tussen allochtonen en autochtonen, tussen jongeren en ouderen, of tussen rijken en armen. Een problematische sociale cohesie op mesoniveau laat zich beschrijven als gebrek aan verdraagzaamheid, verzuiling en in extremis als xenofobie en racisme. Vragen die hierbij aan de orde zijn, omvatten o.a. hoe je verdraagzaamheid kan vergroten, hoe je de positie van etnische en andere minderheden kan verbeteren, ...

Het debat over de relatie tussen bevolkingsgroepen is onlangs opnieuw actueel geworden naar aanleiding van Paul Scheffer's NRC-bijdrage *het multiculturele drama* (NRC, 29 januari 2000). Scheffer vraagt zich af waarom er niet in veel dwingendere termen gesproken wordt over het achterblijven van hele generaties allochtonen en over de vorming van een etnische onderklasse? Zo energiek als 'de sociale kwestie' van weleer te lijf is gegaan, zo aarzelend wordt nu omgegaan met het multiculturele drama dat zich onder onze ogen voltrekt. Volgens Scheffer stort bij nadere analyse het kaartenhuis van de multiculturele samenleving ineen. Alle onuitgesproken verwachtingen, als zou integratie vooral een kwestie van tijd zijn, worden niet bewaarheid.

In 1998 formuleerde de RMO reeds een advies over integratie van etnische groepen. De raad richtte zijn advies op het belang van een minderhedengezichtspunt in het algemeen sociaal beleid, de vertegenwoordiging van allochtonen in besturen en het belang van organisaties met etnische signatuur (RMO 1998a).

- *macroniveau*: burgers zijn niet alleen op elkaar betrokken, maar ook op de samenleving, nationale identiteit en burgerschap. Deze vorm van sociale cohesie kan gelijk gesteld worden aan burgerschap maar sluit ook nauw aan bij de tweede dimensie van de RMO (deelname aan institutionele kaders). Een problematische sociale cohesie op macroniveau laat zich beschrijven als gebrek aan burgerschap of ‘de calculerende burger’. Vragen die hierbij aan de orde zijn, omvatten o.a. hoe kan je de kloof tussen burger en politiek verkleinen, hoe kan je de burger terug bij de maatschappij betrekken, hoe kan je vrijwilligerswerk stimuleren, ... De RMO heeft dit thema uitvoerig besproken in een recent advies over aansprekend burgerschap (RMO 2000).

Er is een sterke relatie en grote overlap tussen sociale cohesie op dit macroniveau en de tweede dimensie van integratie (deelname aan institutionele kaders), zoals de RMO die onderscheid. Daarom wordt dit aspect van sociale cohesie en de relatie daarvan met technologie in het hoofdstuk over 'civil society' besproken¹. Dit hoofdstuk beperkt zich verder tot sociale cohesie op micro- en meso-niveau, d.w.z. de persoonlijke en sociale netwerken tussen burgers.

2 En hoe zit dat met technologie?

2.1 Oude technologie

Het is niet het voorrecht van de huidige informatiesamenleving om te inspireren tot beschouwingen over het ‘sociale’ van de moderne mens. De 19de eeuw wordt gekenmerkt door een opeenvolging van innovaties zoals de trein, de telefoon, de fiets en de auto. De maatschappelijke invloed blijft initieel beperkt maar naarmate de innovaties een ruimere verspreiding kennen, groeit de hoop en bezorgdheid. Die kanteling vindt plaats omstreeks de eeuwwisseling.

De omwentelingen van de late 19de eeuw geven dan ook aanleiding tot brede perspectieven op de samenleving, zoals deze van de sociologen Weber, Durkheim of Tönnies (van Hoof en van Ruyssveldt 1996). Ten aanzien van specifieke innovaties en hun mogelijke invloed op de samenleving is men zowel optimistisch als pessimistisch. De telegraaf werd op gejuich onthaald omdat 'technology supports a kinship of humanity' (Scientific American 1881, in Fischer 1992), de radio werd nog enthousiaster onthaald omdat het resulteerde in 'achieving the task of making us feel together, think together, live together' (Marvin 1989).

Niet iedereen schaarde zich even enthousiast achter deze technologische utopie. De fiets stelde mensen in staat hun ‘actieradius’ uit te breiden van loopafstand tot fietsafstand. “De Oost-Brabantse pastoor Henricus Roes was er in 1910 uitermate bezorgd over dat men het rijwiel zou gebruiken om kennis te maken met de stadse, niet-katholieke cultuur. Dr. L.N.Deckers, die een belangrijke functie vervulde in de Brabantse regionale Boerenbond, hief in 1912 evenzeer zijn vinger tegen de fiets die de dorpsjeugd maar al te gemakkelijk in contact bracht met het verderf van de stad.” (Schuursma 2000). Het sociologen-echtpaar Lynd vond dat de auto voornamelijk de familiebanden ondermijnende en promiscuïteit bevorderde (Lynd en Lynd 1929). Bij de opkomst van de grammofoon werd al geklaagd over het verloren gaan van het collectief naar de radio luisteren. Niet alleen nieuwe media en mobiliteit hebben een effect op sociale relaties, ook innovaties in woningbouw: “De algemene invoering van de centrale verwarming drijft ook in koude jaargetijden gezinsleden niet meer samen rond de ene kachel in de woonkamer.” (Schnabel 1999b, p. 11)

¹ Verwijzing concretiseren als structuur basisdocument en titels afzonderlijke hoofdstukken duidelijk zijn.

Later werd bij de opkomst van de televisie in dezelfde zin geklaagd over het verloren gaan van de sociale dimensie van de bioscoop. Daar waren mensen immers bij elkaar. Bovendien trok de televisie mensen weg van sociale activiteiten. De eerste jaren was een televisiekijken nog een sociaal gebeuren. Zo beschrijft Geert Mak in zijn analyse van de transformatie van Jorwerd de komst van de eerste televisie in het dorp: “Bakker de Jong was ook de eerste Jorwerter die zich een televisie aanschafte. Weer werd iedereen uitgenodigd om de nieuwigheid te bewonderen. Als er op woensdag- en zaterdagmiddag een kinderprogramma was stonden wel dertig paar klompen voor de deur. Bij voetbalwedstrijden en andere evenementen werd het toestel in het raam gezet.” (Mak 1996, 141). Na deze 'sociale' beginjaren van de televisie is evenwel in snel tempo een individualisering op gang gekomen, die overigens nog steeds doorzet. Nadat er in vrijwel elk Nederlands huishouden één televisietoestel stond, zet de ontwikkeling zich door en gaat het nu in de richting van één toestel per inwoner (Schnabel 1999b).

Robert Putnam schrijft over het verval van het sociale kapitaal in de Verenigde Staten en de invloed van televisie daarop. “how is television viewing related to civic engagement? In a correlational sense, the answer is simple: more television watching means less of virtually every form of civic participation and social involvement. Television viewing is also correlated with other factors that depress civic involvement, including poverty, old age, low education and so on. Thus in order to isolate the specific connection between television and social participation, we need to hold those other factors constant, statistically speaking. Other things being equal, such analysis suggests each additional hour of television viewing per day means roughly a 10 % reduction in most forms of civic activism - fewer public meetings, fewer local committee members, fewer letters to Congress, and so on.” (Putnam 2000, p. 228) De Amerikaan kijkt gemiddeld 20 uur TV per week, de Nederlander 12.4 uur. Onder deze gemiddelden gaat evenwel een grote verscheidenheid schuil. Zo kijken ouderen beduidend meer televisie dan jongeren, en laag geschoolden meer dan hoger geschoolden.

2.2 Nieuwe media

Ten opzichte van de invloed van nieuwe media op de sociale cohesie worden even tegenstrijdige hypothesen geformuleerd als vorige eeuw ten aanzien van de (nu) oude technologieën. Zo is er de High Level Group of Experts die in opdracht van de Europese Commissie de sociale gevolgen van de informatiesamenleving onderzocht en een positieve invloed verwacht. Opvallend is daarbij dat ze zelfs een toename van (wijkgebonden) sociale cohesie op microniveau verwachten: “the IS provides the tools to increase distance working. Such an increase could have a profound impact on social integration. At present, some individuals resist tele-working because they are afraid that they will be socially isolated due to reduced contact with colleagues. However, more employees working from home could result in increased social contacts within the neighbourhood and family thus creating 'social networks' within communities” (High Level Group of Experts 1996).

Het ‘Pew internet and American life’ onderzoek, waarvan de eerste resultaten mei 2000 bekend werden gemaakt, komt tot de vaststelling dat internet de communicatiecontacten met vrienden en familie versterkt. Onderzoeker Lee Rainie: “it’s clear that the internet is being woven into people’s most important relationships”. Voor vrouwelijke internet-gebruikers zou dit versterkende effect zelfs iets groter zijn t.o.v. mannen.

Anderen formuleren eerder sombere hypothesen. De ‘positieve’ effecten die door het ‘Pew internet and American life’ onderzoek gevonden werden, kennen hun pendant in slechts enkele maanden eerder bekend gemaakte resultaten van een onderzoek uitgevoerd door de Stanford universiteit en de Vrije Universiteit Berlijn. “The more hours people use the internet, the less

time they spend with real human beings” stellen onderzoekers Norman Nie en Lutz Erbring. John Adams van University College London adviseerde recent de OECD over de invloed van internet en is behoorlijk pessimistisch. Hij argumenteert dat “workers would be so busy on their computer screens that they would have little time for neighbours and friends”.

John Locke van Cambridge University (Locke 1998; Locke 2000) deelt dit pessimisme en voorspelt dat internet contacten in de wijk nog verder zullen doen wegwijnen: “Uit eerder onderzoek bleek dat sinds de jaren vijftig burens elk jaar een uur per week minder met elkaar praten. Maar door de komst van internet en kabeltelevisie zal de duur van die contacten in een nog sneller tempo verminderen” (de Volkskrant, 16 maart 2000). Een dergelijk uitspraak anno 2000, gebaseerd op een boek gepubliceerd in 1998, geschreven in 1997 maar terugrijpend naar onderzoek van anderen uit 1995 of eerder (toen internet nog amper beschikbaar was), getuigt van de sfeer van 'het grote gelijk' die door utopisten en dystopisten gedeeld wordt. Dit is een verarming van het kritische debat en vervormt uitspraken tot gemeenplaatsen.

Het kernelement van voorgaande uitspraken is dat technologie tijd opneemt die anders aan sociale contacten besteed wordt. De opkomst van internet zou de sociale netwerken uithollen omdat burgers meer tijd doorbrengen achter de computer dan met elkaar. Een dergelijke visie op technologie en sociale netwerken is evenwel te rechtlijnig, zowel naar analyse van oorzaak als gevolg. De afgelopen decennia en nog steeds is immers televisie kijken de belangrijkste groeiende tijdsbesteding. Sinds 1975 is de gemiddelde wekelijkse tijd voor de televisie voor de Nederlander met 20 % toegenomen (van den Broek et al. 1999). In die periode is het televisieaanbod verruimd zowel in aantal uren (niet langer beperkt tot de avonduren) als in aantal zenders (door bekabeling van Nederland).

De recente studie van het SCP (van den Broek et al. 1999) over de tijdsbesteding van de Nederlander geeft cijfers over deze toename in tijd voor de televisie. Deze studie kan helaas nog geen empirische basis geven aan uitspraken over tijd besteed aan nieuwe media. De laatste beschikbare dataverzameling dateert van 1995 en toen was internet nog te onbeduidend om een aparte antwoordcategorie te rechtvaardigen. Slechts de nieuwe dataverzameling van oktober 2000 zal hierover gegevens opleveren. Toch zijn er signalen uit andere Westerse landen die erop wijzen dat tijd besteed aan elektronische communicatie voornamelijk in gelijke verhoudingen gecompenseerd wordt door minder televisie kijken en slechts in beperkte mate door minder tijd voor interpersoonlijke contacten. Dit zou betekenen dat elektronische communicatie het sociale karakter van onze tijdsbesteding juist verhoogt. Internetgebruik is immers gedeeltelijk e-mail, net iets communicatiever en socialer dan zappen doorheen de 30+ televisiekanalen. Bovendien is er binnen de elektronische communicatie sprake van een verschuiving van informatiegebruik naar communicatie. Een recente studie van Price, Waterhouse en Coopers geeft aan dat in Noord-Amerika, in tegenstelling tot Europa, het websurfen verdrongen wordt door e-mail.

Dergelijke beschouwingen doen de vraag rijzen of technologie inderdaad sociale netwerken uitholt. Er zou wel eens juist sprake kunnen zijn van *een renaissance van sociale contacten* doordat mensen minder 'als konijnen voor de lichtbak' voor de televisie gaan zitten maar juist meer op elkaar gericht zijn, gedeeltelijk elektronisch en gedeeltelijk face-to-face.

De relatie tussen technologie en sociale netwerken verloopt niet uitsluitend via de factor tijd. Arbeid en tewerkstelling is ook een belangrijke tussenliggende factor. Het departement antropologie van de San Jose Universiteit de sociale gevolgen van de arbeidsomgeving van Silicon Valley, als centrum van de technologie-ontwikkeling als voorbeeld van ons aller toekomst voorgeschoteld. Door de lange werktijden, de grote competitiedrift en de droge rationaliteit van technologie wordt alles, zelfs gezins- en sociale relaties, zeer rationeel benaderd en vanuit utilitair oogpunt ingeschat. Ook TNO waarschuwt in haar laatste jaarboek

arbeid voor een negatieve invloed van door technologie opgelegde arbeidsdruk op sociale netwerken. Dit tot in het uiterste doorvoeren van een Weberiaanse rationaliteit wordt omschreven als de 'McDonaldisation' van de samenleving (Ritzer 1996).

Dystopische visies gaan er ook van uit dat enkel face-to-face contacten sociaal significant zijn (Locke 1998): "...direct human contact, and I mean by that face-to-face contact, is an extremely important part of human life and existence and developing self-understanding and the growth of a healthy personality and so on. You just have a different relationship to somebody when you are looking at them than when you're punching away at a keyboard and some symbols come back. Extending that form of abstract and remote relationship, instead of direct personal contact, I suspect that that's going to have unpleasant effects on what people are like. It will diminish people, I think." (Chomsky 1994, p. 261). Contacten via internet worden vanuit een dergelijke opvatting snel een bedreiging voor betekenisvolle sociale relaties. Bovendien wordt daarbij opnieuw de factor tijd gebruikt, omdat aangenomen wordt dat contacten via technologie betekent dat er minder tijd beschikbaar is voor face-to-face contacten.

Wie zich laat leiden door spectaculaire uitspraken in de media zal er helaas niet in slagen een goed beeld te krijgen van de relatie tussen technologie en sociale netwerken. Zowel utopisten als dystopisten doen voorspellingen met slechts elkaar overtreffende stelligheid. *Utopisten* zien in de recente technologische ontwikkelingen voornamelijk nieuwe kansen burgers op elkaar te betrekken en de sociale cohesie te vergroten. De *dystopisten* zien in technologie voornamelijk een bedreiging voor de sociale samenhang van de samenleving omdat het vooral over erg vrijblijvende en oppervlakkige 'virtuele' contacten tussen mensen gaat.

Opmerkelijk is dat in discussies over technologie en sociale cohesie weinig empirische onderbouwing van argumenten beschikbaar is, noch van enige dialoog tussen de verschillende opvattingen. De prille sociaal-wetenschappelijke literatuur omtrent het thema van technologie en sociale cohesie (Blanchard en Horan 1998; Virnoche en Marx 1997) geeft aanleiding tot bezorgdheid over de simpliciteit van zowel utopische als dystopische standpunten (die beide sociaal-constructivistische inzichten in de relatie technologie en samenleving negeren). Een onderscheid naar soort technologie en naar soort sociale cohesie (de eerder genoemde niveaus) is een absolute vereiste om een behoorlijk debat mogelijk te maken. De kennis over de effecten van vroegere communicatietechnologie op sociale netwerken leert immers dat deze effecten zich laten omschrijven als "(a) modest; (b) different for different devices, so that one cannot make blanket statements about 'technology'; and (c) complex, indirect and even contradictory" (Fischer 1997).

In deel drie van dit hoofdstuk geven we een aanzet tot een dergelijke verfijning naar soort cohesie en technologie, al laat de context van deze publicatie niet toe dit ver uit te werken.

3 Cohesie in de 21ste eeuw, erosie of herbronning?

3.1 De romantiek van de buurt

Belangrijker dan voorgaande bemerkingen bij de uitspraken over technologie en sociale cohesie is evenwel de onderliggende notie van sociale cohesie die zowel utopisten als dystopisten hanteren. Beide scharen zich achter een geromanticeerde nostalgie naar de oude buurtcohesie, de wijk waarin iedereen iedereen kende en voor elkaar opkwam. Dergelijke sociale netwerken in de buurt zijn niet meer. Buren kennen elkaar niet meer, we zijn vreemden voor elkaar op straat. De vraag is of dit moet gezien worden als een bewijs van eroderende

cohesie of als een signaal van zich herbronnende cohesie. Ten aanzien van deze vraagstelling zijn drie hypothesen mogelijk (Wellman en Leighton 1979):

- **'Community lost'**: de meest verspreid en populistische hypothese is dat de sociale cohesie inderdaad gedaald is, dat er geen gemeenschapszin meer is en dat het vroeger allemaal beter was, toen was er nog een gezellige, warme 'dorpssfeer' waarin iedereen elkaar kende en hielp in tijden van nood: "the popular concept of the neighborhood often also includes the notion that the quality of neighborhood life –that is, the degree to which neighbors form an intimate and active social group- is seriously reduced by urbanism. In this view the city is exemplified with apartment-house neighbors who never greet each other, much less know each other's names..." (Fischer 1976)
- **'Community saved'**: deze hypothese wordt soms op basis van empirische bevindingen over de zwakke sociale cohesie vroeger of de nu nog bestaande cohesie naar voor geschoven. Helaas moeten we vaststellen dat sterke sociale cohesie die nu gevonden wordt meestal voldoet aan één of meerdere van de volgende kenmerken: van buitenaf bedreigd worden, een etnische of levensbeschouwelijke sterke identiteit hebben of bestaan uit minder-mobiele burgers (ouderen, gehandicapten, werklozen) (Fischer 1976, p. 119).
- **'Community liberated'**: een derde meer genuanceerde hypothese erkent dat wijkgebonden sociale cohesie inderdaad minder sterk is, maar dat daarvoor een andere soort cohesie in de plaats is gekomen. De cohesie is nu meer 'maakbaar' en individuen hebben meer keuzevrijheid in welk netwerk van sociale cohesie ze rond zich uitbouwen. Er is dus sprake van een bevrijdingsproces: "wanneer een samenleving heterogener wordt en uit een grotere verscheidenheid aan mensen en groepen gaat bestaan, dan vermindert de *bestaande* sociale cohesie ten gunste van een *andere* vorm van sociale binding."(Schuyt 1997, p. 23, oorspronkelijke cursivering)

Er zijn dus blijkbaar meerdere vormen van sociale cohesie mogelijk en een verlies van de éne vorm kan gecompenseerd worden door een andere vorm. Een verdere uitwerking van de gehanteerde begrippen dringt zich op. Een onderscheid tussen wijkgebonden en netwerk cohesie helpt om een eerste onderscheid tussen vormen van sociale cohesie te maken (Blokland-Potters 1998).

De meer oorspronkelijke omschrijving van sociale cohesie is ongetwijfeld de *wijkgebonden* variant. Ze steunt op de gedachte dat wijk en gemeenschap met elkaar verbonden zijn. Binnen kleine geografische gebieden zouden mensen elkaar goed kennen, regelmatig treffen en er een grote solidariteit en gezelligheid op na houden. Wijkgebonden cohesie vertaalt zich steeds in gebiedsafbakening. Er wordt aanspraak gemaakt op de geografische ruimte waarin de wijkgebonden cohesie zich afspeelt en deze wordt beschouwd als een territorium, niet helemaal verschillend van de wijze waarop dieren hun territorium afbakenen en beschermen. Er heerst een 'wij en zij' sfeer waarin burgers van buiten het territorium argwanend worden gewikt en gewogen voor ze toegelaten worden tot de groep (Elias en Scotson 1965). Bewoners van aanpalende of andere territoria worden met stereotypen en als niet gelijke omschreven: 'dat zijn er van over 't water' of 'das ene van die andere wijk'. De wijkgebonden cohesie verleent op die wijze identiteit en identificatie aan wie ertoe behoort.

Wijkgebonden cohesie vindt zijn ruimtelijk kristallisatiepunt in ontmoetingsplaatsen die niet zelden in het centrum van het territorium gesitueerd zijn. Het zijn centra als het parochiehuis waar na de mis iedereen ging napraten en –drinken en de seculiere tegenhanger het volkshuis waar alle vakbonds- en partijvergaderingen elkaar kruisen en een gezellige zij het ietwat doorrookte sfeer hangt. Moderne varianten zijn het buurthuis of het wijkcafé.

De hele hedendaagse notie van sociale cohesie is sterk geromantiseerd. Wijkgebonden cohesie was immers veelvuldig verbonden met door bittere armoede opgelegde immobiliteit. Daar

kwam pas verandering in aan het begin van de 20ste eeuw met de democratisering van de fiets. Bovendien kon cohesie in een dergelijke geografische ruimte snel ‘teveel van het goede’ worden en omslaan in sociale controle en dorpse bekrompenheid.

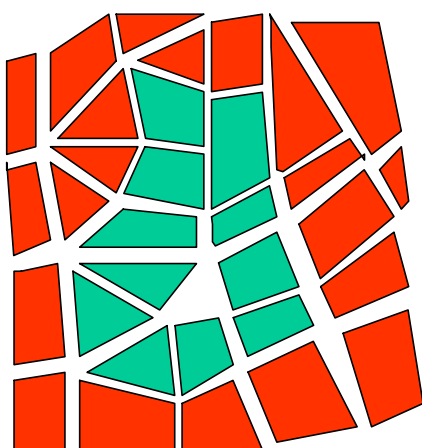
Waar oorspronkelijk de wijkgebonden cohesie als typisch voor elke wijk werd opgevat, is dit later verschoven naar wijken of dorpen op het platteland. Enkel in rurale omgevingen zou een dergelijke wijkgebonden cohesie nog te vinden zijn, scherp contrasterend met de anonimiteit en kilte van de stad. “De stedelijke samenleving zou zich kenmerken door onpersoonlijke, vluchtige en verzakelijkte relaties en afstandelijke omgangsvormen. In de stadssociologische visie op het karakter van steden en stedelijke verschijnselen ligt de nadruk sterk op de ‘koude stad’; deze wordt afgebeeld als een rationele samenleving, schijnbaar zonder emoties, hartelijkheid en intimiteit” (Brunt 1996, p. 53-54).

De idyllische wijkgebonden sociale cohesie is in steden niet meer terug te vinden. Door het veelvuldig verhuizen over grotere afstand, door de grotere mobiliteit en de daarbij horende geografische spreiding van dagelijkse activiteiten ontstaan wijken waar bewoners elkaar nog nauwelijks kennen of op elkaar betrokken voelen. Ulrich Beck spreekt treffend van het *spagaat-huishouden*: er wordt gewoond op één plek, ouders werken op een tweede en derde plek, kinderen gaan naar school op een vierde (en vijfde ...) plek en de boodschappen worden op weer een andere plaats gedaan. In een dergelijke door de auto mogelijk gemaakte situatie ken je misschien je naaste burens nog wel, maar wie om de hoek woont is ‘onbekend en onbemind’.

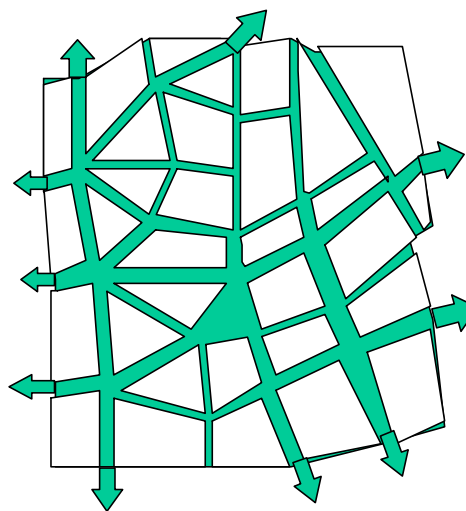
Hieruit besluiten dat sociale cohesie afneemt is evenwel een te snelle conclusie: “what implications for the individual urban resident follow from the conclusion that urbanism reduces the extent and intimacy of neighborhood relationships? One expectation is that the absence of local ties should reduce the sum total of the urbanite’s personal bonds. But the evidence indicates that this is not the case. Instead, local relationships are only alternatives to extra-local ones.” (Fischer 1976, p. 120). Wegkwijnende wijkgebonden sociale cohesie houdt niet noodzakelijk in dat bewoners van moderne wijken uitsluitend individualistisch door het leven gaan, zonder enige noemenswaardige sociale cohesie. Het verlies aan de wijkgebonden cohesie wordt opgevangen door persoonlijk netwerken buiten de wijk: *netwerkcohesie*.

Wijkgebonden en netwerkcohesie

Een dorp in de stad

De netwerk plek

Bron: Prof. E. van Hove, Universiteit Antwerpen

De moderne mens heeft een heel gamma aan sociale relaties met een veel ruimere kring van personen dan vroeger het geval was of kon zijn. Het netwerk van relaties is niet alleen ruimer in termen van aantal personen, maar ook in termen van geografische reikwijdte. De auto en de telefoon laten de moderne mens toe relaties over grote afstand uit te bouwen en in stand te houden. De mobiliteit van de Nederlander, hoewel reeds substantieel gestegen deze eeuw, gaat bovendien nog steeds in stijgende lijn (zowel voor zakelijke als persoonlijke doeleinden), blijkens cijfers uit de mobiliteitsstudie van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Netwerkcohesie heeft andere ruimtelijke implicaties dan wijkgebonden cohesie. In netwerkcohesie zijn er geen eenduidige ruimtelijke centra. Ruimtelijke kristallisatiepunten als parochiehuis en volkshuis worden dan ook een anachronisme. Bovendien is er geen sprake van een territorium, van een gebied dat met duidelijke lijnen in een geografische ruimte kan uitgetekend worden. Eerder is er sprake van een als een spinnenweb geweven patroon van relaties tussen verschillende personen. Door het loslaten van de territorialiteit van netwerkcohesie is deze vorm van sociale cohesie niet meer te begrenzen. Het stopt niet bij fysieke of administratieve grenzen en laat zich ook niet 'omheinen'. Door het verlies van territorialiteit gaat ook de exclusieve aandacht van de inwoner naar de wijk of gemeente verloren. De woonplaats is immers maar één van de vele plekken waar geleefd wordt.

De Canadese socioloog Barry Wellman schrijft uitvoerig over de verhouding tussen wijkgebonden en netwerkcohesie (Wellman 1979; Wellman 1996; Wellman 1999). Hij omschrijft gemeenschap als een rond een bepaald persoon geconstrueerd netwerk van andere personen waarmee deze 'ankerpersoon' informele en significante relaties onderhoud. Met die omschrijving worden formele relaties (zakelijke transacties) en vluchtige contacten buiten de definitie van 'gemeenschap' gehouden. Het over elkaar heen leggen van meerdere van dergelijke op ankerpersonen geënte netwerken resulteert in een netwerk voor groepen burgers.

Wijkgebonden en netwerkcohesie zijn geen elkaar opvolgende modellen van sociale cohesie, maar alternatieve vormen die elkaar niet uitsluiten. Beide kunnen binnen dezelfde ruimte voorkomen en personen kunnen hun persoonlijk relatienetwerk naar eigen inzicht vorm geven. Hoewel er een grote lijn getrokken kan worden doorheen de ontwikkeling van de sociale cohesie in de afgelopen eeuw (dalende wijkgebonden cohesie door industrialisatie, vanaf jaren vijftig stijgende netwerkcohesie door telefoon en auto) is er momenteel noch in descriptief noch in normatief opzicht sprake van één zaligmakende figuratie van sociale cohesie. Er is sprake van verschillende levensstijlen die door verschillende bevolkingsgroepen gehanteerd worden. Welke levensstijl bij welke bevolkingsgroep of burger past is minder eenduidig aan te geven. Deze is afhankelijk van persoonlijke ingesteldheid en plaats in de sociaal-economische stratificatie, maar eveneens van levensfase. Als jonge ongehuwde net afgestudeerde ben je veel mobieler en actiever in sociale contacten dan als dertiger met een jong gezin en een drukke baan. Van studenten en jonge gezinnen kan dan ook verwacht worden dat ze eerder aanleunen bij een netwerk cohesie, van minder mobiele groepen als werklozen en hoogbejaarden kan verwacht worden dat ze eerder aanleunen bij een wijkgebonden cohesie. Ook het hebben van jonge kinderen zorgt voor een grotere wijkgebondenheid: “Children play a strategic role in linking their parents to the neighborhood; they not only promote contacts with nearby parents but also curtail opportunities to interact socially away from home.” (Stueve en Gerson 1977, p. 85) Hiermee wordt aangegeven dat het soort sociaal netwerk dat iemand uitbouwt en onderhoudt dynamisch is en kan wijzigen volgens levensfase of –omstandigheden.

3.2 Nieuwe media en postmoderne sociale cohesie

Net als auto en telefoon belangrijke instrumenten waren in het pluriformer maken van sociale cohesie, bieden de nieuwe media nieuwe mogelijkheden. De informatiesamenleving resulteert in het ontstaan van nieuwe mogelijkheden tot het uitbouwen van persoonlijke netwerken. Via e-mail, world-wide-web, chatruimtes, IRC of WAP-mobieltje ontstaan gemeenschappen van gelijkgezinden die druk met elkaar communiceren maar elkaar daarvoor niet moeten ontmoeten. Zeker voor wie de nieuwe wereldtaal Engels machtig is, wordt de wereld een dorp en zijn steeds meer inwoners met een eenvoudige druk op de toets en tegen lage kosten te bereiken.

Hoewel er bij contacten via technologie geen sprake hoeft te zijn van ‘face to face’ contacten kan het wel gaan om contacten die vallen binnen de door ons eerder gehanteerde definitie van significante en informele relaties. Rheingold doorbrak het algemene beeld van virtuele gemeenschappen als samenbundeling van weinig significante, vluchtige en vrijblijvende contacten door te beschrijven hoe zijn deelname aan de virtuele gemeenschap the Well zijn sociaal netwerk beïnvloedde (Rheingold 1993). Bovendien leidt de afwezigheid van face-to-face contacten tot meer expliciete, persoonlijke communicatie.

Wat hiermee helder gemaakt wordt, is dat we een *ontkoppeling* moeten doorvoeren tussen enerzijds significante en informele relaties (bouwstenen van sociale cohesie) en anderzijds de vorm van deze contacten (face-to-face, elektronisch, ...) (Cerulo 1997). Ten onrechte situeren we intimiteit en kwaliteit van een relatie steeds met directe contacten en vooronderstellen daar fysieke nabijheid bij. Contacten via nieuwe media associëren we met onpersoonlijke, oppervlakkige en weinig beklijvende contacten. Opvallend is evenwel dat we diezelfde koppeling tussen fysieke nabijheid en betekenisvolheid niet (meer) maken bij het medium telefoon.

De vraag naar de waarde van virtuele gemeenschappen vertrekt evenwel van een te enge vraag en gaat mee met de huidige 'hype' van uitsluitend in de virtuele wereld plaatsvindende sociale contacten. Dystopische houdingen gaan ervan uit dat er tussen iemands sociale netwerken in 'cyberspace' en het 'echte leven' geen verbanden bestaan. De technologie biedt immers de mogelijkheid om zonder belemmeringen (met uitzondering van taal) contacten uit te bouwen over de ganse wereld, terwijl het aantal mensen dat men face-to-face kan ontmoeten noodzakelijk beperkt is.

In realiteit zullen we evenwel weinig relaties uitbouwen die uitsluitend virtueel bestaan. Een meer waarschijnlijk scenario is van een veelheid aan sociale relaties waarvan sommige enkel reëel zijn, sommige enkel virtueel en de meeste een combinatie van beide. In Toronto is de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar het gebruik van nieuwe media in het 'Wired Suburbs' project (soort kenniswijk, maar kleinschaliger). Eén van de opmerkelijke bevindingen is dat er helemaal geen sprake is van een 'de wereld mijn dorp' fenomeen maar dat elektronische communicatie via nieuwe media verbazingwekkend parallel loopt met andere communicatie. Ruim 60 % van de elektronische communicatie gebeurt met personen die reeds deel uitmaken van het sociaal netwerk. Er is m.a.w. een sterke relatie tussen het 'reële' en het 'virtuele' sociale netwerk.

En daardoor is die situatie niet fundamenteel verschillend van andere communicatiemediën zoals telefoon of brieven: sommige mensen zien we dikwijls en bellen we nooit, sommige bellen we dikwijls en zien we nooit, maar het overgrote deel van de ons bekende mensen zien en bellen we regelmatig. Wordt aan dit scenario iets veranderd doordat telefoon vervangen wordt door e-mail, virtuele clubjes, ...? Het lijkt er eerder op dat de gegroeide pluriformiteit in sociale cohesie versterkt zal worden: "Technology based or supported communities are a continuation of a long-term shift towards communities organised by shared interests rather than by shared place (neighbourhoods) or shared ancestry (kinship)." (Wellman 1999)

Een begin van verdere analyse wordt gemaakt door Virnoche en Marx. Door de mate van 'realiteit' en 'virtualiteit' van gemeenschappen tegen elkaar af te zetten, komen ze tot zes mogelijke soorten van sociale netwerken (Virnoche en Marx 1997), die we voor de eenvoud van de discussie zelf voorzien van namen:

	Geen virtuele gemeenschap	Wel virtuele gemeenschap
Steeds geografische gemeenschap	<i>Wijkgebonden cohesie</i> buurten, wijken, totale instituties (gevangenissen, langdurige residentiële zorg, ...) uitsluitend op basis van face-to-face contacten	<i>Digitale reservaten</i> virtuele wijken of steden, vb. Wired Suburbs project in Toronto of MSN-street in Londen
Soms geografische gemeenschap	<i>Netwerk cohesie</i> Sociale netwerken van vrienden, familie, collega's, ... op basis van voornamelijk face-to-face contacten.	<i>Gemoderniseerde cohesie</i> Virtuele uitbreiding en modernisering van bestaande sociale netwerken
Nooit geografische gemeenschap		<i>Virtuele gemeenschappen</i> Sociale netwerken zonder face-to-face contacten, vb. the Well (Rheingold 1993), e-groups, ...

Zoals eerder aangegeven is door toegenomen mobiliteit en telefoon sociale cohesie in de loop van de eeuw 'onthecht' geraakt van haar territoriale binding. Daardoor is er een verschuiving opgetreden van *wijkgebonden cohesie* naar *netwerkcohesie*. De huidige discussie rondom nieuwe informatiediensten en sociale cohesie wordt gemonopoliseerd door een derde (nieuw) model van sociale cohesie: *virtuele gemeenschappen* waarin mensen met elkaar via technologie communiceren maar elkaar nooit ontmoeten. Hoewel dit model van sociale cohesie zeker bestaat en in de toekomst een plaats zal behouden in onze sociale netwerken, is het lang niet duidelijk dat het een belangrijke plaats zal innemen. Sommige hopen van wel omdat ze er veel van verwachten, anderen vrezen van wel omdat ze er de totale vervlakking van menselijke relaties in zien. De meest waarschijnlijke ontwikkeling is er evenwel één naar *gemoderniseerde cohesie*, waarin burgers sociale relaties uitbouwen met anderen zonder gehinderd te worden door territoriale beperkingen en de ruimtelijke reikwijdte van sociale relaties uitgebreid wordt door aanvulling van bestaande technologie met nieuwe informatiediensten. Een interessante vraag daarbij is wat er zal gebeuren met de interactie tussen wijkgebonden cohesie en nieuwe media, de *digitale reservaten*. Wat gebeurt er met onze contacten in de wijk als we elke buurman/vrouw niet alleen op straat of bij de bakker tegen het lijf lopen, maar ook op internet? Met de huidige verspreiding van thuisbezit van internet is dit zeker geen utopische situatie meer (van Dijk, de Haan en Rijken 2000). Over de beperkte experimenten op dit terrein (MSN-street, wired suburbs) zijn helaas nog te weinig resultaten beschikbaar om hierover gefundeerde uitspraken te doen. Wellicht dat het grootschaligere experiment Kenniswijk in de regio Eindhoven (<http://www.kenniswijk.nl/>) aanleiding geeft tot boeiend onderzoek op dit terrein.

4 Besluit: technologie en pluriforme sociale cohesie

Sociale cohesie staat volop in de publieke belangstelling en alom is er bezorgdheid over 'het cement in de samenleving'. Er is evenwel sprake van te weinig zuiver taalgebruik en begrippen worden onduidelijk of met een verkeerde betekenis gebruikt. Niet alleen wordt de onafhankelijkheid van sociale cohesie ten opzichte van sociale uitsluiting genegeerd (alsof eenzaam zijn noodzakelijk samengaat met arm zijn), ook enig onderscheid naar vormen van sociale cohesie is zeldzaam. Desondanks zijn er in het publieke debat verschuivingen waar te nemen, o.a. van aandacht voor sociale cohesie op vooral micro- en macroniveau (eenzaamheid, calculerende burgers) naar aandacht voor het meso-niveau (multi-culturaliteit, n.a.v. Paul Scheffer in NRC).

Verschuivingen tussen modellen van sociale cohesie en de opkomst van nieuwe modellen (al dan niet naar aanleiding van nieuwe technologie) zorgen voor maatschappelijke onrust. De vertrouwde omgeving boet aan belang in en nieuwe onbekende omgevingen moeten verkend worden. Vanuit een dergelijke context is het te verklaren dat bezorgdheid om de sociale cohesie in de samenleving hoog op de agenda van beleid en media staat. Het geeft evenwel geen argumenten om te spreken van een dalende of eroderende sociale samenhang. Zoals uit het voorgaande blijkt, is er vooral sprake van een modernisering van sociale cohesie, eerder dan van een problematisering (Schnabel 1999a).

De relatie van technologie met sociale cohesie is er één die sterk lijkt op een perpetuum mobile: ondanks de 'hedendaagsheid' van de discussie en de volle aandacht daarin voor de allernieuwste producten heeft technologie al eeuwen lang een innige maar complexe relatie met sociale cohesie. Bovendien lijkt de discussie op een perpetuum mobile omdat bij beide wordt gestreefd naar of gehoopt op een utopie, een (voorlopig?) niet verwezenlijkbare droom die een oplossing zou brengen voor belangrijke hedendaagse problemen.

Technologie (fiets, auto, telefoon, televisie, ...) is een van de factoren die een enorme invloed heeft uitgeoefend op cohesie tijdens de afgelopen eeuw (naast gezinsverdunding, vergrijzing van de bevolking, ...) (Komter et al. 2000; Schnabel 1999a). Voor de hedendaagse discussie is evenwel belangrijk voor ogen te houden dat er nog geen duidelijk beeld is op welke invloed nieuwe technologie zal uitoefenen op verschillende vormen van cohesie. Duidelijk is wel dat verfijning van het debat daarover nodig is (naar vorm van cohesie, naar oude/nieuwe technologie, ...) om niet in gemeenplaatsen te vervallen.

Meer aandacht is niet zozeer nodig naar cohesie in virtuele gemeenschappen (puur op technologie gebaseerde groepen, vb. listserv, chat, ...) maar wel voor het effect van doorgevoerde diffusie van internet in alle hoeken van de leefwereld op 'normale' cohesie. Als straks 95 % van de huishoudens een aansluiting hebben, gaan we dan minder TV kijken, gaan we de andere kant van de wereld mailen en onze naaste burens vermijden of gaan we vooral oude bekende mailen om vlotter afspraken te maken?????

Doorheen deze tekst zijn voorbeelden opgenomen van bestaande projecten en initiatieven die aan de hand van technologie ingrijpen op sociale cohesie. De veelheid van vormen van sociale cohesie wordt daarbij ook gereflecteerd in deze projecten: wijkgebonden cohesie door digitale stad of digitale wijk, netwerkcohesie door virtuele clubjes en groepen met gedeelde interesses (vb. maroc.nl), virtuele gemeenschappen door discussielijsten e.d. (vb. e-groups). Daarbij valt op dat veel technologie al beschikbaar is (listservs, chat-rooms, e-groups), al zit er nog ruimte voor ontwikkeling in (van listservs naar virtuele clubs) en kan er blijkbaar nog meer (blind date bij het fruit).

Een belangrijke vraag daarbij is wat de overheid moet of kan stimuleren, welke doelstellingen de overheid zich ter harte moet nemen en welke positie daarin weggelegd is voor technologie? Net als in de analyse moet ook in beleid vooreerst omschreven worden welke soort sociale cohesie men als problematisch ervaart en waarop beleid gericht moet worden. Immers, verschillende soorten sociale cohesie vragen andere beleidsinstrumenten. Wil men wijkgebonden cohesie versterken door gezellige buurthuizen en buurtfeesten te organiseren? Is het de bedoeling om vereenzaming te voorkomen? Is het de aan wijkgebonden sociale cohesie verbonden sociale controle die terug moet aangewakkerd worden om de stijgende criminaliteit tegen te gaan? Wil men verdraagzaamheid tussen (etnische of levensbeschouwelijke) groepen verhogen door meer bekendheid te geven aan elkaars cultuur?

Een (lokale) overheid zal bovendien de huidige pluriformiteit van modellen van sociale cohesie moeten respecteren en 'voor elk wat wils' organiseren, eerder dan normatief voor één model te kiezen (vb. wijkgebonden cohesie). Daarbij is belangrijk voor ogen te houden dat de huidige situatie van specifieke groepen burgers misschien wel dichterbij het geromantiseerde ideaal van een dorpse sfeer kan staan dan andere situaties, maar daarom nog niet de meest optimale of wenselijke situatie is: "in cases where other social contacts are too distant in time or cost, people must either form personal connections with their neighbors, or have none at all. People whose mobility is restricted, such as the elderly, or who are isolated, as in the countryside, face this choice. Usually they choose to neighbor." (Fischer 1976, p. 117)

Cases

De nieuwe media maken het voor minderheden eenvoudiger hun nationale identiteit te behouden (vb. Turkse gemeenschap en schotelantennes). Dat verhoogt sociale cohesie op macroniveau, maar kan die op mesoniveau doen dalen (vgl. Georg Simmel over conflict en cohesie).

sixdegrees

Virtuele 'clubjes'

Verschillende internet-aanbieders, zoals de bekende zoekmachine Yahoo, lanceerde enige tijd geleden een nieuwe informatiedienst: virtuele clubjes. Via vb. <http://clubs.yahoo.com/> kan eenieder met anderen een club oprichten of een bestaande 'open' club vervoegen. Binnen een virtueel clubhuis kunnen berichten achtergelaten worden (tekst, maar ook foto's, geluidsfragmenten, ...), kan men rechtstreeks met elkaar communiceren (het zg. 'chatten') en bestaat er een kalender voor gezamenlijke afspraken.

Gelijkaardige diensten zijn te vinden bij andere organisaties, zoals via <http://www.egroups.com/> of <http://www.ecircles.com/>

Bron: <http://clubs.yahoo.com/> en gelijkaardige websites

<http://www.maroc.nl/>

Deze website richt zich op alle Marokkaanse jongeren in Nederland met een aanbod van informatie (vb. over Marokkaanse spelers in de Nederlandse topsport, over Marokkaanse muziek, een nieuwsdienst over Marokko, ...) en diensten (email-adressen, een chatbox, zoeken in de Koran, ...). De site is volledig Nederlandstalig en biedt verrassend genoeg geen verwijzingen naar Marokko zelf (vb. dialoog tussen Marokkaanse jongeren in Nederland en Marokko).

De website voorziet in een behoefte, gelet op het groeiend aantal bezoeken sinds de oprichting begin 2000. Alle in Nederland wonende Marokkaanse jongeren worden aangesproken, en elke persoon die hun interessegebieden deelt. Het bevordert het groepsgevoel en de identiteit van deze groep burgers, en daarmee indirect hun sociale cohesie.

In het buitenland bestaan vergelijkbare initiatieven:

- UK: Black Information Network op <http://www.blink.org.uk/>

Bron: <http://www.maroc.nl/>

Digitale steden

Steeds meer steden en gemeenten hebben een website. Vaak staan daarbij toerisme en/of dienstverlening aan de bevolking centraal. In veel gevallen gaat het om niet veel meer dan een digitale versie van andere informatieproducten van de lokale overheid en blijft de communicatie beperkt tot het aanbieden van informatie van de gemeente/stad naar gebruikers van de website. Het effect van een dergelijke informatievoorziening op sociale netwerken is verwaarloosbaar klein.

Steeds meer steden en gemeenten bouwen evenwel ook een interactieve website uit, een 'digitale stad'. Daarbij ligt niet langer de nadruk op de communicatie van de lokale overheid naar haar burgers, maar de communicatie van de burgers met die lokale overheid (digitale lokale inspraak) en de communicatie van burgers onderling. Dit kan gebeuren op territoriale basis (alle bewoners van wijk x of y) of op basis van gedeelde interesse (alle bewoners die zich interesseren in het cultuurbeleid in de stad).

Voorbeelden van digitale steden:

- Amsterdam: <http://www.dds.nl/>, niet te verwarren met <http://www.amsterdam.nl/>
- Eindhoven: <http://www.dse.nl/>, niet te verwarren met <http://www.eindhoven.nl/>
- Antwerpen: <http://www.antwerpen.be/>

Bron: <http://www.edc.eu.int/> (European Digital Cities)

Blind date bij het fruit

De Britse winkelketen Sainsbury's introduceert speciale winkelavonden om de sociale contacten tussen winkelende burgers te bevorderen. Klanten kunnen aan het onthaal een toestel ophalen waarop hun voorkeuren voor sociale contacten ingesteld worden: homo/hetero en uit eten/iets gaan drinken/winkelen/een film/liefde. Als de klant daarna door de winkel struikt en in de nabijheid komt van een andere klant met een passend profiel zenden beide toestellen een biepton uit. De klanten kunnen dan oogcontact maken en beslissen om al dan niet 'echt' contact te leggen.

Deze vorm van technologie om sociale contacten te ondersteunen lijkt 'wereldvreemd' maar blijkt wel enig succes te hebben. Het sluit aan bij de demografische tendens van steeds meer éénpersoonshuishoudens en de drukke tijdsbesteding die mogelijkheden tot sociale contacten vermindert.

Bron: De morgen, 20 november 1999

MSN

Microsoft installeerde pc's en netwerktoegang bij ongeveer 25 bewoners van de wijk Islington, London. De belangrijkste onderzoeksvraag is hoe mensen leven in een situatie van volledige beschikbaarheid van de informatiesnelweg. Hoewel het onderzoek met veel poeha is aangekondigd levert een speurtocht naar resultaten niets op. Helaas, want eigenlijk gaat het hier op een beperkte schaal om een initiatief á la kenniswijk. Over Wired Suburbs daarentegen is wel uitvoerig informatie beschikbaar.

Bron: <http://msnstreet.msn.co.uk/front.htm>

Wired Suburbs

De onderzoeksgroep rond Barry Wellman (University of Toronto) volgt de bewoners van een nieuwe wijk aan de rand van de stad. Het onderzoek wil bekijken wat de invloed is van de uitstekende informatiesnelweg in de wijk op de relaties van de bewoners met werk, met elkaar en met hun sociale netwerk. De fase van de gegevensverzameling is in de lente 1999 afgerond en de eerste resultaten kunnen eerslangs verwacht worden.

Bron:

'Wijk-smoelenboek'

Studenten maken in het hoger onderwijs nog wel eens een 'smoelenboek' zodat ze van bij de aanvang van het academiejaar weten wie wie is en zo een betere basis hebben om sociale relaties uit te bouwen. Eenzelfde idee is toepasbaar op wijkniveau, al dan niet met gebruik van technologie.

Paul Resnick gebruikte het idee midden 1999 in zijn wijk in Ann Arbor, Michigan. Hij ging in de onmiddellijke nabijheid van zijn woonplaats alle bewoners langs met de vraag welke informatie ze kwijt wilde (naam, NAW-gegevens, hobbies, of ze wilde babysitten/een babysitter konden gebruiken, ...) aan hun collega's buurtbewoners, nam indien mogelijk een digitale foto en creëerde zo een wijk-smoelenboek, eerst in gedrukte versie en later elektronisch (maar niet publiek toegankelijk).

Het experiment in Ann Arbor slaagde o.a. omdat de helft van de bewoners al een aansluiting op de elektronische snelweg had. Hoewel dat nog niet voor elke wijk in Nederland nu zo is, zal dit gelet op de snelheid van verspreiding van nieuwe aansluitingen niet lang meer een toekomstbeeld zijn.

Het idee van een wijk-smoelenboek is niet langer experimenteel maar een dienstverlening in de commerciële sfeer. Via vb. Hometown technologies kunnen wijkgebonden en andere (kerkgenootschappen, verenigingen, ...) groepen een 'virtuele' vestigingsplaats op de informatiesnelweg uitbouwen. Daarbij gaat het niet alleen over een wijk-smoelenboek maar ook over kleine advertenties (babysit nodig, wie gaat mee tennissen, poes verloren, ...) vergelijkbaar met de kleine aankondigingskaartjes bij de ingang van de lokale supermarkt.

Bron: <http://www.whothat.org/> en <http://www.hometowntech.com/>

Interculturele mediawijkcentra

Dankzij nieuwe methodes en technieken kunnen informatie- en communicatiestromen in multiculturele grotestadswijken geoptimaliseerd worden. 'Interculturele wijkmedia', een concept dat geïntroduceerd werd door de Utrechtse Stichting Omroep Allochtonen, voorziet in innovatieve toepassingen van laagdrempelige (nieuwe) media. Een beeld van de actuele ontwikkelingen op het gebied van de communicatie tussen bewoners en tussen instanties en bewoners op wijkniveau.

Radio en televisie kunnen bevolkingsgroepen bereiken die gewoonlijk geen kennis nemen van geschreven informatiemateriaal. Kabelmaatschappijen hebben nieuwe technieken ontwikkeld die onder meer de individuele hulpverlening kunnen vergemakkelijken en ook internet speelt een steeds belangrijker rol in de lokale informatievoorziening.

Het concept interculturele wijkmedia is gebaseerd op de innovatieve inzet van (nieuwe) media op lokaal niveau. Interculturele wijkmedia zijn bedoeld om de participatie van, en de communicatie tussen verschillende etnische bevolkingsgroepen en tussen bevolking en overheid te stimuleren. Wijkmedia ondersteunend ten opzichte van bestaande structuren en activiteiten in de wijk of stad (en eventueel op landelijk niveau). Inbedding van wijkmedia in bestaande structuren en activiteiten is een voorwaarde voor succes.

De producten van Interculturele Wijkmedia zijn een samengaan van beeld, geluid, muziek en tekst (multimedia). Ze worden vastgelegd op bijvoorbeeld video, audiocassette, cd-rom of harde schijf. De productie ervan vindt plaats in eenvoudig maar efficiënt ingerichte ruimtes, met behulp van middelen als gemakkelijk te bedienen camera's, pc's en aanvullende apparatuur. Distributie vindt plaats via viewings in wijkruimten, infozulen, kabel, interactieve tv-diensten, Web-tv, telecommunicatie, internet, wijkradio en wijktelevisiekanalen.

Bron: <http://www.stoa.nl/wijkmedia/>

SeniorWeb

Bij de analyse van de digitale kloof werd SeniorWeb reeds genoemd. SeniorWeb is evenwel meer dan activiteiten ter kennismaking met de informatiesnelweg. Het is ook een virtuele gemeenschap van senioren in Nederland, die elkaar op de elektronische snelweg ontmoeten en daar informatie uitwisselen, elkaar ontmoeten, de dagelijkse gang van het leven bespreken,

De website van de organisatie is dan ook de voordeur voor websites van allerlei ouderenorganisaties en voor ouderen relevante zaken. Als redactie en bezoeker zorgen senioren zelf voor de inhoudelijke profilering van de website. Bovendien zijn er een reeks lokale websites.

Bron: <http://www.seniorweb.nl/>

Digitale wijken

Netwerk Lunetten is - na het ontstaan op Internet van de eerste Digitale Steden in 1994 en 1995 - de eerste "Digitale Wijk" in Nederland. Zij is ontstaan midden 1995. Netwerk Lunetten is een vereniging voor en door bewoners van Lunetten. Personen en organisaties kunnen lid worden van de Vereniging Netwerk Lunetten. De website neemt een belangrijk communicatie-sleutelpositie in. Daarnaast is er evenwel ook een nieuwsbrief, cursussen en dergelijke.

Lunetten ligt in het Zuid-Oosten van Utrecht op een soort eiland tussen de diverse snelwegen. Bekend in de snelwegwereld is het nabijgelegen "Knooppunt Lunetten". Lunetten is een relatief jonge wijk. Vanaf 1978 is de Utrechtse wijk Lunetten ontwikkeld van een landelijk gebied met een enkele boerderij tot een woongebied. Lunetten is ruim 20 jaar oud. Het laatste deel de Lunettenberg is in 1993 gereedgekomen. Er wonen nu ruim 11.000 mensen

Bron: <http://utopia.knoware.nl/users/vnl/>

Literatuur

- Blanchard, A. en Horan, T. (1998), In: Virtual communities and social capital. *Social science computer review*, 16(3), 293-307.
- Blokland-Potters. (1998), *Wat stadsbewoners bind, sociale relaties in een achterstandwijk*. Kampen: Kok Agora.
- Brunt, L. (1996), *Stad*. Meppel: Boom.
- Cerulo, K. (1997), In: Reframing sociological concepts for a brave new (virtual) world. *Sociological inquiry*, 67(1), 48-58.
- Chomsky, N. (1994), *Keeping the rabble in line, interviews with David Barsamian*. Edinburgh: AK press.
- Duyvendak, J. W. (1997), *Social cohesion, the new social challenge?* Rijswijk: VWS.
- Elias, N. en Scotson, J. (1965), *The established and the outsiders*. London: Frank Cass & co.
- Fischer, C. (1976), *The urban experience*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Fischer, C. (1997), In: Technology and community: historical complexities. *Sociological inquiry*, 67(1), 113-118.
- High Level Group of Experts. (1996), *Building the European Information Society for Us All: First Reflections of the High Level Group of Experts*. Brussel: European Commission.
- Hoogerwerf, A. (1998), In: Marktdenken ondermijnt de sociale cohesie. *Openbaar bestuur*(3), 11-14.
- Komter, A., Burgers, J. en Engbersen, G. (2000), *Het cement van de samenleving, een verkennende studie naar solidariteit en cohesie*. Amsterdam: Amsterdam university press.
- Locke, J. (1998), *De-voicing of society, why we don't talk to each other anymore*. New York: Simon & Schuster.
- Locke, J. (2000), *Kuala lumpur syndrome: personal, sociale and political effects of communication technologies*. Paper presented at the Presentatie NWO sociale cohesie congres, Amsterdam.
- Lynd, R. en Lynd, H. (1929), *Middletown*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Mak, G. (1996), *Hoe God verdween uit Jorwerd*. Amsterdam: Atlas.
- Marvin, C. (1989), *When old technologies were new: thinking about electric communication in the late nineteenth century*. New York: Oxford university press.
- Putnam, R. (2000), *Bowling alone, the collapse and revival of civic America*. New York: Simon & Schuster.
- Rheingold, H. (1993), *The virtual community, homesteading on the electronic frontier*. Rading: William Patrick.
- Ritzer, G. (1996), *The McDonaldization of society, an investigation into the changing character of contemporary social life*. Thousand oaks: Pine Forge press.
- RMO. (1997), *Vereenzaming in de samenleving*. Rijswijk: RMO.
- RMO. (1998a), *Integratie in perspectief, advies over integratie van bijzondere groepen en van personen uit ethnische groeperingen in het bijzonder*. den Haag: RMO.
- RMO. (1998b), *Werkprogramma 1999*. den Haag: RMO-SdU.
- RMO. (2000), *Aansprekend burgerschap, de relatie tussen de organsiatie van het publieke domein en de verantwoordelijkheid van burgers*. den Haag: RMO.
- Schnabel, P. (Ed.). (1999a), *Individualisering en sociale integratie*. Rotterdam: SUN/Nederlands Gesprek Centrum.
- Schnabel, P. (1999b), Individualisering in wisselend perspectief. In P. Schnabel (Red.), *Individualisering en sociale integratie* (pp. 9-38). Rotterdam: SUN/Nederlands Gesprek Centrum.
- Schuursma, R. (2000), *Jaren van opgang, Nederland 1900-1930*. Amsterdam: Balans.
- Schuyt, K. (1997), *Sociale cohesie en sociaal beleid*. Amsterdam: de Balie.
- SCP. (1998a), De ontwikkeling van de sociale problematiek in (stedelijk) Nederland. In C. Etty (Red.).
- SCP. (1998b), *Sociale en culturele verkenningen 1998*. den Haag: SCP.
- SCP. (1999), *Sociale en culturele verkenningen 1999*. den Haag: SCP.
- Stueve, A. en Gerson, K. (1977), Personal relations across the life-cycle. In C. Fischer (Red.), *Networks and places, social relations in the urban setting* (pp. 79-98). New York: The free press.
- van den Broek, A., Knulst, W. en Breedveld, K. (1999), *Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland, 1975-1995*. den Haag: Sociaal en cultureel planbureau.
- van Dijk, L., de Haan, J. en Rijken, S. (2000), *Digitalisering van de leefwereld, een onderzoek naar informatie- en communicatietechnologie en sociale ongelijkheid*. den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- van Hoof, J. en van Ruysseveldt, J. (Red.). (1996), *Sociologie en de moderne samenleving*. Boom: Open Universiteit.
- Virnoche, M. en Marx, G. (1997), In: "Only connect" - E.M. Forster in an age of electronic communication: computer-mediated association and community networks. *Sociological inquiry*, 67(1), 85-100.
- Wellman, B. (1979), In: The community question. *American journal of sociology*, 84, 1201-1231.
- Wellman, B. (1996), In: Are personal communities local? A Dumptarian reconsideration. *Social networks*, 18, 347-354.
- Wellman, B. (Ed.). (1999), *Networks in the global village: life in contemporary communities*. ISBN 0813311500: Westview Press.
- Wellman, B. en Leighton, B. (1979), In: Networks, neighborhoods and communities: approaches to the study of the community question. *Urban affairs quarterly*, 14, 363-390.